

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са VI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у
Крагујевцу
(28–29. X 2011)

Књига I

СТРУКТУРНЕ
КАРАКТЕРИСТИКЕ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Крагујевац, 2012.

Марко М. Јанићијевић¹
Државни универзитет у Новом Пазару
Депаршман за филолошке науке

ЕВРОПЕИЗАЦИЈА СРПСКОГ УСТАВНОГ ДИСКУРСА

У овом истраживању, из перспективе критичке анализе дискурса, разматрамо синтаксичко-семантичке стратегије и њихове прагматичке ефекте у актуелном Уставу Србије и његовом претходнику у поређењу са Европском конвенцијом о људским правима и Уговором о Уставу за Европу, као репрезентативним нормативним инструментима глобализације. Показују се, одражавајући европеизацију, заједнички обрасци структурирања дискурских јединица, махом посвећених људским правима, укључујући стратегије у погледу реченичне конструкције и неких лексичких решења, уз осврт на однос новог, (западно)европског дискурса према дотадашњем друштвеном дискурсу и контексту у поменутих домаћим уставима. Стога, савремени процеси глобализације путем српског правног језика, који их мистификује, остварују се сигурно више од две деценије.

Кључне речи: дискурс, устав, европеизација/глобализација, синтакса, семантика, прагматика

1. Увод

Српски језик се и сам глобализује као битан сегмент друштва, а као такав је често и виновник глобализације. Језик законских аката, због њихове улоге у трансформацији имагинарног у реално, одличан је пример за то.

У овом истраживању, из перспективе критичке анализе дискурса, разматрамо синтаксичко-семантичке стратегије и њихове прагматичке ефекте у актуелном Уставу Србије (2006) и његовом претходнику из 1990. у поређењу са Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода (1950; у даљем тексту: Конвенција) и Уговором о Уставу за Европу (*Treaty Establishing a Constitution for Europe*, 2004; у даљем тексту: Устав ЕУ) као репрезентативним нормативним инструментима европеизације, као вида глобализације. Полазимо од хипотезе да се европеизација Србије очитује и у заједничким обрасцима структурирања дискурских јединица поређених фундаменталних законских аката. Доказујући ту хипотезу, у упоредној анализи задржавамо се на највише на деловима који нормирају људска права, због универзалности тог аспекта друштвених односа, уз осврт на однос новог, (западно)европског дискурса према дотадашњем друштвено-правном дискурсу, оличеном у Уставу СФРЈ из 1974. г., према и друштвеном контексту, који се најбоље очитава у прелазном Уставу из 1990.

2. Резултати анализе

2.1. У анализираном корпусу, и унутар аката и између њих, као типичан је уочен синтаксичко-семантички паралелизам у дискурсној структури и стратегији јединица закона – чланова који нормирају људска права:

1 trupko@sezampro.rs

1. ПРАВИЛО ,јемчи се / слободно (неприкосновено/неповредиво) је / свако има [право]’, односно ,everyone is entitled to / has the right to’+

2. ИЗУЗЕТАК

– *пјермисија (допуштање)* изузетка: ,[неко право] може се ограничити законом’, односно ,no one shall be deprived of [a right]’ / ,[a right] may/shall be subject to [restrictions]’ и сл. +

– *легиџимација (ојбравање)* изузетка: ,(само ако је то неопходно у демократском друштву) ради заштите (интереса) јавне/националне безбедности, здравља, морала [и сл.]’; односно ,in the interests of national security or public safety’, ,for the protection of health or morals’ и сл.

Изузетак понекад изостаје у Уставу Србије из 2006. и Конвенцији, у Уставу Србије из 1990. чешће, а у Уставу ЕУ скоро увек. Структура члана некад допуњује наведену матрицу елаборацијом правила: правило – елаборација правила – изузетак од правила. Препуштање одређења изузетка вољи законодавца врло је учестало и као стратегија изузимања и као стратегија елаборације.

Дате паралеле сувише су регуларне да би се могле објаснити случајношћу и/или пуком универзалношћу људске нормативноправне делатности, већ се могу сматрати последицом процеса европеизације српског нормативног права, укључујући језик као његов органон. Следећи примери нам то илуструју.

Део I Конвенције – ,Права и слободе’, као и њени саставни протоколи, матрицу правило-изузетак реализују у појединачним члановима у по једном параграфу, а често и по једном реченицом, за оба дела матрице. Следећи случај садржи и елаборацију правила, реализовану клаузом ,include’.

(1)

Article 9. Freedom of thought, conscience and religion

1 Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right *includes* freedom to change *his* religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance.

2 Freedom to manifest one’s religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are *necessary in a democratic society* in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others. (Конвенција)

Устав ЕУ (чл. II-70), у оквиру Дела II (,The Charter of Fundamental Rights of the Union’) изоставља изузетак понављајући само први параграф наведене норме уз формално разграничење на две реченице и изостављање родно ексклузивне личне заменице 3. л. јд.²

У складу са дотадашњом уставотворном традицијом, посматрани домаћи уставни ,констатују’ јемства аналогних ,слобода’ рефлексивнопасивним конструкцијама. Рефлексивни облик пасива, апстраховањем агенса, једновремено: (а) доприноси већој отуђености, те мањој приступачности радње, односно њеног предмета – пацијенса (слобода ...), иако је реч о ,неотуђивим [или природним] правима’ (Устав РС 2006: чл. 3, 19), а, с тим у вези, (б) представља радњу аксиоматичном, ,природно’ неминовном, што одговара поменутој концепцији права. Уз то, мањој извесности извршења радње доприноси и несвршеност глагола ,јамчи-

2 Ипак, у случају колокације ,man-made disaster’, Устав ЕУ (чл. I-43, итд.), конотира дискриминацију, будући да ,man’ конотира ,мушкарца’ (уп. ,human-made’).

ти/јемчити' наспрам, рецимо, свршеног глагола ,зајемчити' у Уставу СФРЈ (1963: чл. 39; Устав СФРЈ 1974: чл. 166).

У Уставу Србије из 1990. дата норма је сужена, а остварена је у два члана. Елаборација је реализована у првом од њих као релативна реченица ,обухватати', док изузетак изостаје.

(2)

Члан 41

Јамчи се слобода вероисповести, која обухвата слободу веровања, исповедања вере и вршења верских обреда.

...

Члан 45

Јамчи се слобода савести, мисли и јавног изражавања мишљења. (Устав РС 1990)

Устав Србије из 2006. парафразира дати узор из Конвенције, издвајајући елаборацију у засебну реченицу.

(3)

Слобода мисли, савести и вероисповести

Члан 43.

Јемчи се слобода мисли, савести, уверења и вероисповести, право да се остане при свом уверењу или вероисповести или да се они промене према сопственом избору.

...

Свако је слободан да испољава своју веру или убеђење вероисповедања, обављањем верских обреда, похађањем верске службе или наставе, појединачно или у заједници с другима, као и да приватно или јавно изнесе своја верска уверења.

Слобода испољавања вере или уверења може се ограничити законом, само ако је *неопходно у демократском друштву*, ради заштите живота и здравља људи, морала демократског друштва, слобода и права грађана зајемчених Уставом, јавне безбедности и јавног реда или ради спречавања изазивања или подстицања верске, националне или расне мржње.

... (Устав РС 2006)

Између кореспондената из Конвенције и Устава РС од 2006. посебно се уочава паралела која се тиче изузетака од општег правила. У оправдању изузетака, аутори оба акта деонтички се обавезују високим степеном модалности – *неопходношћу*, обележеним управо модалним придевом ,necessary'/,неопходан', на пропозицију главне клаузе (,то'), позивајући се на вредности (пресупонираног) ,демократског друштва' као (морално) ,исправне'.

2.2. И наредни примери показују напредак глобализацијских процеса у Уставу Србије из 1990, који се огледа у проширивању семантичког опега права својине као пацијенса, а поготово у Уставу из 2006. г., који се очитује у вишем степену ослањања на синтаксичко-семантичке обрасце Конвенције.

(4)

Protection of property

Every natural or legal person is entitled to the *peaceful enjoyment of his possessions*. No one shall be deprived of his possessions except *in the public interest and subject to the conditions provided for by law* and by the general principles of international law.

The preceding provisions shall not, however, in any way impair the right of a State to enforce such laws as it deems necessary to control the use of property in accordance with the general interest or *to secure the payment of taxes or other contributions or penalties*. (Конвенција: Протокол)

Наиме, у односу на Устав СФРЈ (1974: чл. 78), њему формално подређени Устав Србије из 1990. модификатором ,на пољопривредно земљиште и на друге непокретне и покретне ствари' проширује семантички опсег пацијенса ,својина'. Бенефактив ,грађанин' је, пак, мањег семантичког опсега у односу према свом кореспонденту из Конвенције, ,every natural or legal person', јер потоњи може укључивати и категорију недржављана.

(5)

Члан 61

Грађанину се јамчи *својина на пољопривредно земљиште и на друге непокретне и покретне ствари*, а на шуме и шумско земљиште у законом утврђеним границама.

...

Члан 63

Непокретности се могу, уз правичну накнаду која не може бити нижа од тржишне цене, експроприсати или се својина на њима може ограничити, ако то захтева општи интерес утврђен на основу закона. (Устав РС 1990)

У Уставу из 2006. г., као и у Конвенцији и Уставу ЕУ, људско право се некад концептуализује као ,задовољство', а тако и у случају права својине – ,уживање својине и других имовинских права', према ,enjoyment of possessions' из Конвенције. Лексичке паралеле су и у легитимацији изузетака (курзив). Даље, оба примера садрже два изузетка реализована у посебним реченицама, где је први изузетак у односу на правило исказано првом реченицом, а други у односу на комплекс правила и првог изузетка.

(6)

Право на имовину

Члан 58.

Јемчи се *мирно уживање својине и других имовинских права* стечених на основу закона. Право својине може бити одузето или ограничено само у *јавном интересу утврђеном на основу закона*, уз накнаду која не може бити нижа од тржишне.

Законом се може ограничити начин коришћења имовине.

Одузимање или ограничење имовине *ради најлаше пореза и других дажбина или казни*, дозвољено је само у складу са законом. (Устав РС 2006)

Наредна илустрација европеизације јесте у виду ,права на правично суђење'.

(7)

Article 6

Right to a fair trial

1. In the determination of his civil rights and obligations or of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public *hearing* within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law. Judgment shall be pronounced publicly but the press and public may be excluded from all or part of the trial *in the interests of morals, public order or national security in a democratic society, where the interests of juveniles or the protection of the private life of the parties so require*, or to the extent strictly necessary in the opinion of the court in special circumstances where publicity would prejudice the interests of justice. (Конвенција)

Док Устав ЕУ (чл. II-107) и у овом случају изоставља наведени изузетак, Устав из 1990. конзервативан је у погледу датог права, јер у потпуности понавља чл. 227 Устава СФРЈ из 1974, задржавајући и ,чување тајне' као могуће оправдање изузетка, које нема у његовим посматраним корелатима – заправо ,тајност' саме себе ради.

(8)

Члан 97

Расправљање пред судом је јавно.

Ради чувања тајне, заштите морала, интереса малолетника или заштите других општих интереса, законом се одређује у којим се случајевима у расправи може искључити јавност. (Устав 1990)

Устав из 2006 скоро у потпуности парафразира кореспондентно правило из Конвенције са синтаксичким разликама у реду конституената и реализацији правила зависносложеном реченицом, пошто је номинализација ‚hearing ... by ... tribunal‘ развијена у координиране клаузе ‚расправити‘ и ‚одлучити‘. Слично је и са изузетком, који је нешто мањег обима него у Конвенцији, али одржава интертекстуални однос са законом.

(9)

Право на правично суђење

Члан 32.

Свако има право да независан, непристрасан [sic] и законом већ установљен суд, правично и у разумном року, јавно *расправи и одлучи* о његовим правима и обавезама, основаности сумње која је била разлог за покретање поступка, као и о оптужбама против њега. ...

Јавност се може искључити током читавог поступка који се води пред судом или у делу поступка, само ради заштите *интереса националне безбедности, јавног реда и морала у демократском друштву, као и ради заштите интереса малолетника или приватности учесника у поступку*, у складу са законом. (Устав РС 2006)

Како видимо, у анализиралим актима, а нарочито домаћим, обилато се користи деонтичка модалност, која се, услед полисемичности ‚исправног‘ и ‚погрешног‘, може појмовнометафорички асоцирати са епистемичком модалношћу, што се користи у циљу приближавања норме, као представе жељеног, чињеници, као представи реалног, чему посебно доприноси и употребљени тзв. ванвременски презент.

Ипак, услед деагентизације пасивом, односно маскирања бенефактора права, човек је упућен на комплекс нижеразредних аката, правничку помоћ, сложен поступак остваривања права, што практично може резултовати ускраћењем тог права.

2.3. Однос (западно)европског, као новог, и социјалистичког, као старог, дискурса. Јасно је да анализирани текстови не корелирају само међусобно, већ су, по самој суштини својој, у перманентној интеракцији и са динамиком (друштвене) стварности, чији су и део, а из претходних примера види се и да интертекстуалност осветљава (друштвену) промену, као и обратно (уп. Ферклаф 2005). Однос (западно)европског, као новог, и социјалистичког, као старог, дискурса нарочито је интересантно посматрати с обзиром на њихову релативну *практичну адекватност*³ (термин из: Сејер 2000), која би подразумевала реалистичност дискурса као водича за праксу. Тај однос најбоље се испољава у прелазном Уставу Србије из 1990, који унеколико инкорпорира дискурс федералног социјалистичког Устава из 1974, а у исто време артикулише одјеке посткомунистичких промена у Европи, што се могло уочити и из претходних примера.

³ Термин се односи на кореспонденцију доживљаја искуства са очекивањима на основу дискурне репрезентације; уп. *истинитости*.

Устав СФРЈ из 1974. г. је, највећим делом, практично дерогиран новим уставима њених република чланица с почетка 90-тих година (в., нпр., Ницовић 2007: 668). Упоредимо из Устава Србије од 1990:

(10)

(а) Сувереност припада свим грађанима Републике Србије. (чл. 2)

(б) Јамчи се слобода политичког, синдикалног и другог организовања и деловања и без одобрења, уз упис у регистар код надлежног органа. (чл. 44)

(в)

Члан 55.

Економско и социјално уређење заснива се на слободном привређивању свим облицима својине на јединственом тржишту робе, рада и капитала; на самосталности предузећа и свих других облика организовања; на управљању и присвајању по основу својине и рада; као и на праву запослених и праву других грађана на социјалну сигурност.

Држава, мерама развојне, економске и социјалне политике, под једнаким условима, подстиче повећање економског и социјалног благостања грађана.

Члан 56.

Јамчи се друштвена, државна, приватна и задружна својина и други облици својине.

Сви облици својине имају једнаку правну заштиту.

...

(г) Слободни су размена робе и услуга и кретање капитала и радника. (чл. 64)

Успостављајући, како видимо, другачије суштинске – либералистичке – вредности, редом (а) 'грађанску сувереност', (б/в) политички/економски плурализам и једнакост, (в) 'слободу предузетништва', (г) 'слободну размену', наведене одредбе, свака појединачно, у контрарном су пропозиционалном односу са одговарајућим одредбама устава СФРЈ, које прописују 'владајући положај радничке класе' (Устав СФРЈ 1974: III), 'слободни удружени рад' и принцип друштвене својине (н. д.: чл. 10–12), усмеравање привредног и друштвеног развоја и усклађивање односа на тржишту друштвеним планирањем на основама самоуправљања' (н. д.: чл. 252), и сл. Тако је отворен пут друштвене транзиције, трансформације из социјалистичког у либералнокапиталистички систем.

С друге стране, вредносне категорије 'социјална сигурност' и 'социјално благостање' задржане су из социјалистичког система. Посвећујући се тим категоријама, устав долази у интерференцију са успостављањем система либералног капитализма, где 'слободно [тј. саморегулативно] тржиште' одређује обим тих категорија, а не државна интервенција (уп. Квјек 2007), тако да оне, у ситуацији неформираниог слободног тржишта, добрим делом остају у сфери жељеног. Жеља законодавца да одједном гради неки вид социјалне државе нема одговарајуће друштвено-економско упориште у стварности, тако да ни сам устав, не поседујући довољан ниво практичне адекватности, нема солидну рационалну основу за дуготрајност. Продукујући несинхронизовану комуникацију између власти и поданика, као и између различитих друштвених група, хибридни социјално-економски дискурс датог Устава нарушава припремно правило – услов успешности говорног акта и успешне комуникације (реципијент – поданик – није у мо-

гућности да изврши чин на који је наведен – да поступа у складу са исказаном ‚вољом‘ законодавца), а, вероватно, и услов искренности (према Серл 1991).

3. Закључна реч

Анализа је показала да се савремени процеси глобализације остварују у више димензија српског нормативноправног дискурса: лексичкој и синтаксичкој, текстуалној и интертекстуалној. Устав Србије од 1990. г. уводи глобализацију претежно кроз семантички план и у реалности социјалистичког друштвеног система одиста постаје њен виновник. Устав из 2006. надовезује се европеизацијом дискурса људских права и на синтаксичком и на семантичком плану, постављајући основу евроинтеграцијама у том домену друштвених односа.

На тај начин, мада актуелнији него раније, ти процеси нису почели са новим миленијумом, већ трају сигурно више од две деценије, иако су знатним делом остали мистификовани у својој језичкој естетизацији, тј. неексплицирани систематском анализом. Посебан значај такве критичколингвистичке анализе посматраног жанра је управо у експликацији његове практичне (не)адекватности, од које зависи остварљивост жељене друштвене (транс)формације.

Литература

- Квјек 2007: М. Kwiek, *The University and the Welfare State in Transition: Changing Public Services in a Wider Context*, in: D. Epstein et al., *World Yearbook of Education 2008. Geographies of Knowledge, Geometries of Power: Framing the Future of Higher Education*, New York: Routledge, 32–50.
- Ницовић 2007: Ј. Ницовић, *Уставни развој Србије: 1804–2006*, 2. допуњено изд., Београд: Sezam medico.
- Сејер 2000: А. Sayer, *Realism and Social Science*, London: Sage.
- Серл 1991: Dž. R. Serl, *Govorni činovi: Oglad iz filozofije jezika*, Beograd: Nolit.
- Ферклаф 2005: N. Fairclough, *Critical discourse analysis in trans-disciplinary research on social change: transition, re-scaling, poverty and social inclusion*, *Lodz Papers in Pragmatics*, 1, Lodz, 37–58.

Извори

- Конвенција: *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. <<http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>>. 3.11.2010.
- Устав ЕУ – Treaty establishing a Constitution for Europe, *Official Journal of the European Union* C series, No 310 (16 December 2004).
- Устав РС 1990: Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, 1 (1990).
- Устав РС 2006: Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, 98 (2006).
- Устав СФРЈ 1963: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. *Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, XIX/14 (10. април 1963).
- Устав СФРЈ 1974: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. *Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, XXX/9 (21. фебруар 1974).

EUROPEANISATION OF SERBIAN CONSTITUTIONAL DISCOURSE

Summary

Serbian language is itself globalising, being critical part of the society, and as such, it is often an instigator of globalisation. The language of written law with its role in transforming the imaginary into real makes an excellent example. In this paper, from the perspective of critical discourse analysis, we consider syntactic-semantic strategies and their pragmatic effects in the current constitution of Serbia (2006) and its predecessor (1990) in comparison with the Convention on Human Rights (1950) and the Constitution for Europe (2004), as the representative normative instruments of europeanisation, which is a form of globalisation. We assume the hypothesis that the europeanisation of Serbia manifests itself in some patterns of structuring discourse units which are shared between the compared fundamental laws. Approving that hypothesis, in the comparative analysis we mostly focus on the parts which provide for human rights, because of the universality of that aspect of social relations, along with a brief view of the logical-pragmatic relationship of the new west(european) discourse to the present socio-legal discourse, represented by the SFRY Constitution of 1974, and to the social context, which is best reflected in the transitive Constitution of 1990. It is proved that the contemporary globalisation processes in the Serbian legal language, though more intriguing than before, haven't begun with the new millenium, but have undoubtedly lasted for more than two decades, yet have by a great deal remained mystified in their linguistic aestheticisation.

Key words: discourse, constitution, europeanisation/globalisation, syntax, semantics, pragmatics.

Marko M. Jančićević